

عثمانلی «اتحاد و ترقی جمعیتی» ایله آذربایجان مشروطیت لیدرلری آراسینداکی ایلیشکیلر (۱۹۰۵-۱۹۰۹)

• دوکتور توحید ملک‌زاده دیلمقانی^۱

ÖZET: Tohid Melikzade DİLMEQANİ, “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Azerbaycan Meşrutiyet Liderleri Arasındaki İlişkiler (1905-1909)”, *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 3 (Kış 2016/1394), ss. 123-129

1907'de başlayan Azerbaycan Meşrutiyet devrimi, İran'ın kaderini değiştirdi. Bu devrimde Osmanlı dönemi Genç Türkler Hareketi'nde (1905) yer alanların da rolü açıkça görülür. Özellikle 1900'lü yıllarda Urmiye ve Azerbaycan'ın batı bölgelerinde bulunan ve Osmanlı ordusuna hizmet eden askerlerin bir kısmı da Azerbaycan Meşrutiyet devrimine katılmıştır. Ömer Naci gibi etkili şahsiyetler de bu harekete katılarak Said Selmasi ile birlikte yeni usullü okulların açılmasına yardımcı olmuşlar. Bu çalışmada İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Azerbaycan Meşrutiyet Hareketi liderleri arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

Açar Sözcükler: Azerbaycan, Meşrutiyet, Osmanlı, İttihad ve Terakki Cemiyeti.

Çekide: توحید ملک‌زاده دیلمقانی، "روابط جمعیت اتحاد و ترقی عثمانی با رهبران انقلاب مشروطه در آذربایجان (۱۹۰۵-۱۹۰۹)", *واریق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۳ (زمستان ۲۰۱۶/۱۳۹۴)، صص. ۱۲۳-۱۲۹

با آغاز جنبش مشروطیت در آذربایجان، سرنوشت ایران دچار تحول شد. در این انقلاب، نقش رهبران جنبش ترک‌های جوان (گنج تورکلر) عثمانی (۱۹۰۵) نیز به وضوح دیده می‌شود. به ویژه آنکه در اوایل دهه ۱۹۰۰، عده‌ای از نظامیان عثمانی حاضر در اورمییه و غرب آذربایجان نیز به جنبش مشروطیت پیوستند. افراد با نفوذی مانند عمر ناجی، به همراه سعید سلماسی در تاسیس مدارس اصول جدید نقش داشتند. در این مقاله، روابط میان جمعیت اتحاد و ترقی و رهبران جنبش مشروطیت آذربایجان مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

کلیدواژه‌ها: آذربایجان، مشروطیت، عثمانی، جمعیت اتحاد و ترقی.

^۱ آراشدیرماجی (tohidmelikzade@yahoo.com)

۲۰-جی عصرین باشلاریندان اعتباراً اورتادوغو سیاسی قُطبلا ریندا درین سیاسی، اجتماعی و مدنی چالخانیتیلارین باش وئرمه سیله بو جوغرافیادا یاشایان خالقلارین طالعلری ده دگیشمه یه باشلادی. بو خالقلارین یئنی دوشونجه لر آخیمیندا یؤکسلن هارایلاری زنجیر کیمی خالقدان خالقا دولاشیب آزادلیق نغمه لرینی بیر خالقدان باشقا خالقا سیچر ائتمه یه باشلادی. ۱۹۰۵-دن اعتباراً روسیادا باش وئرن آزادلیق حرکاتی بو آزادلیق حرکاتی نین باشلانیشی ساییلیر. داها سونرا قاجار و عثمانلیلارا سیچرایان بو حرکات، حاکیم گوجون سینیرسیز قوه لرینه سینیر گتیریب، مملکتی اداره ائتمکده خالقین دا اشتراک ائتمه سی استقامتینده حرکت ائتدی.

آذربایجان ایسه روسیا و عثمانلی ایله قونشو اولدوغو اوچون بو سیاسی و اجتماعی چالخانیتیلردان کنرادا قالمادی. باکی، تیفلیس و عثمانلی ایله سیخ علاقه ده اولان گونئی آذربایجانلی سئچکین و تاجیر طبقه، سیرایلا روسیادان سوسیالیزم و عثمانلی دان تورکچو اتحاد - ترقی جمعیتی فیکیرینی آذربایجانا گتیردی.

عثمانلی دا آذربایجان تورکلری نین یئرلشدیرلمه سی و «سعادت انجمنی»

عثمانلی دا آذربایجان تورکلری نین یئرلشدیرلمه سی و اورادا یاشامالاری چوخ اسکیره قایدیر. ۱۶-جی عصرین باشلاریندا سلطان سلیم تبریزی اله گئچیردیکدن سونرا بیر چوخ آذربایجانلی صنعتکار عثمانلی یا کؤچورولدو. داها سونرا قاجار - عثمانلی ایلشکیرلی یاخشیلاشینجا تیجارته ماراقلانان آذربایجانلیلار غرب قاپیسی ساییلان ایستانبول چاتدیلا. ۱۹۰۰-جو ایله گلینجه ایستانبولدا یاشایان آذربایجان تورکلری نین نفوسو اون مینی آشمیشدی (تقی زاده: ۲۲۲، ساسانی ۱۳۵۴: ۹۴).^۲ بونلار تیجارته بیرلیکده آذربایجانین وضعیتی ایله ده ماراقلانیردیلا. او زامانلار آذربایجان تورکلری نین عثمانلی دا باش وئرن سیاسی آزادلیق اورتامیندان یارارلاناراق قاجار ممالک محروسه سی و آنا یوردلاری آذربایجان ایله باغلی توپلانتیلار دا دوزنله ییردیلا. زامان ایره لیلهدیکجه فعالیتلرینی دوزنله مک اوچون عثمانلی دا فیکیرداشلارینی بیر یئر ییغراق اوجاقلار قوروب آنا وطنلرینه خیدمت ائتمک اوچون اللریندن گلنی اسرگه مه دیلا. استانبولدا یاشایان آذربایجان تورکلری نین قوردوغو اوجاق «سعادت انجمنی» آدلانیردی. قاینالارا گؤره بو انجمنین قادینلار شعبه سی ده فعالیت ائدیردی (آفاری ۱۳۷۷: ۲۵). چوخ سیستماتیک چالیشان بو انجمنلر آذربایجانین سیخینتیلی گونلرینده خالقیمیزین پیس وضعیتینی دونیا یا چاتدیрмаغی باشاردیلار (ناله ملت قزنتی ۱۳۲۷، س ۲۹: ۴). «سعادت انجمنی» اؤزونو اوروپادا آذربایجان ایالت انجمن نماینده سی ائله جه ده منحل اولموش ایران مجلسی اولاراق آپاریردی. بیلیندگی کیمی تهراندا مجلس توپا باغلانیدقدان سونرا آذربایجان ایالت انجمنی اؤزونو گئچیحی «آذربایجان دؤلتی» اولاراق اعلان ائتمیشدی (آبراهامیان ۱۳۷۷: ۲۲۳). بو انجمنین فعالیتلرله ایستانبولدا آذربایجان تورکلری اوچون مالی کامپانیالار دا ترتیب ائدیلدی و اله گلن گلیرلر تبریزه گؤندریلدی (امیرخیزی

^۲ سید حسن تقی زاده و خان ملک ساسانی بو رقمی ۱۶۰۰ نفر اولاراق بیرتیر (تقی زاده: ۲۲۲، ساسانی ۱۳۵۴: ۹۴).

اتحاد و ترقی جمعیتی و آذربایجان مشروطیت لیدرلری آراسینداکی ایلشکیلر / توحید ملک زاده ۱۲۵

۱۳۷۹: ۱۹۲). قید ائتمک لازیمدیر کی، مشروطیتین آغیر واختیندا ایران خالقلاریندان یالنیز عرب لیدری شیخ خزعل آذربایجانلیلارا مادی کؤمک ائتمیشدیر (کسروی: ۷۹۶).

سونرالار آذربایجان وضعیتینی گرگینلهشینجه «سعادت انجمنی» نی یئنیندن دؤزه نه سالماق آماجی ایله نجف عالیملری آذربایجان تورکلریندن حاج شیخ اسدالله ممقانی «سعادت انجمنی» نه باشقان اولاراق گؤندریلدی (کسروی: ۱۹۴). او ۲۶ شوال ۱۳۲۶ (۲۱ نوامبر ۱۹۰۸) دا ایستانبول چاتدی.

«سعادت انجمنی» و «اتحاد و ترقی جمعیتی» آراسینداکی امکداشلیق

«سعادت انجمنی» عثمانلی دا او زامان گیزلیجه فعالیت ائدن و داها سونرا اقتدارا گلن تورکچولویو و معاصرلشمه نی آماجلايان «اتحاد و ترقی جمعیتی» ایله ده یاخین علاقه ده ایدی. بو ایلشکی، عثمانلی آیدینلاری نین عثمانلی خاريجینده یاشایان تورکلری آنلامیش اولدوقلاریندان میدانا گلیردی (سوئیتوچووسکی ۱۹۸۸: ۱۰۳). داها اؤنجه آذربایجان تورکلرینی «عجم» خطاب ائدن عثمانلی آیدینلاری بو سفر «تورک قارداش» لاریمیز اولاراق خطاب ائدیردیلر. بو ایستی مناسبت ایسه ایکی سویداش خالقین داها دا یاخینلاشماسینا سبب اولدو. نتیجه ده «اتحاد و ترقی جمعیتی» آذربایجان دا باش وئرن حادثه لرله داها چوخ ماراقلانماغا باشلادی. ۱ شعبان ۱۳۲۵ (۹ سپتامبر ۱۹۰۷) ده تبریزده چاپ اولونان /انجمن قزنتی بو جمعیتین آذربایجان خالق حرکاتینا دایر مثبت مناسبتلرینی و حتی حمایه بیلدیریسینی نشر ائتدی (انجمن ۱۳۲۵: س ۱۳۱؛ ناله ملت ۱۳۲۶: س ۱۹).

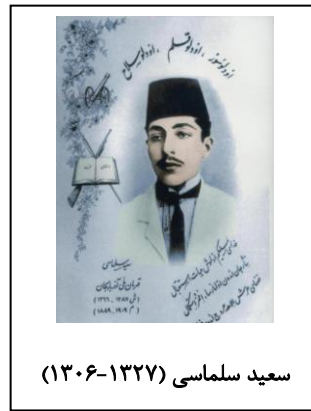
داها سونرا بو جمعیت ستارخان و سایر مجاهدلره افتخار مدالیاسی گؤندردی. بو ایش روسلاری راحتسیز ائتمیشدی (معاصر ۱۳۴۶: ۹۱۰). سن پترزبورگ دان گلن بیر مکتوبا گؤره، روسلار ادعا ائتمیشلر کی، عثمانلی اتحادچیلار آذربایجانلیلاری روس علیهینه تحریک ائتمگه مشغولدورلار (معاصر ۱۳۴۶: ۹۰۶). روسلارین شیدتلی اعتراضی نتیجه سینده عثمانلی دؤلتی اتحادچیلارین آذربایجان دا هر جور مداخله سینی رد ائتدی. عثمانلیلارین ۲۶ نوامبر ۱۹۰۸-ده رسمی آچیقلا دیغی بیانیه ده ستارخانا گؤندریلن مدالیالاری سعادت انجمنی طرفیندن گؤندریلمه سینی بیلدیردی (معاصر ۱۳۴۶: ۹۱۲). بو ایسه بو ایکی قورولوشون شیخ علاقه لریندن خبر وئیردی.

ایستانبول دا سعادت انجمنی اتحادچیلارلا بیرلیکده استبدادا قارشو اولدوقلارینی سؤیله مک آماجی ایله ایران سفیرلیگی قارشیسیندا گؤستری و میتینگلر ده گنچیردیلر (معاصر ۱۳۴۶: ۷۷۳).

اتحادچیلارین یاردیمی ایله ایستانبول دا چاپ اولان صباح قزنته سی آذربایجان حرکاتیندان داواملی یازیلار یایینلا یاراق تبریز غارت زده لرینه کؤمک کامپانیاسی ترتیب ائتمیشدی. آذربایجان انجمن اورقانی ساییلان /انجمن قزنتی ایسه خالقین روحیه سینی یؤکسولتمک اؤچون بو خبرلری دواملی چاپ ائتمکله مشغول ایدی (انجمن ۱۳۲۶: س. ۳۵، ص. ۴؛ امیرخیزی: ۲۸۵).

آذربایجانلی سعید سلماسی و اتحاد ترقی جمعیتی

۱۹۰۷-لردن اعتباراً عثمانلیلارین محمدعلی شاهلا سرحد آنلاشماسی نتیجه سینده آذربایجانین غرب منطقه لرینی اشغال ائتمیشلر. یاقین بیر فیکره گۆره، قاجار و عثمانلی سلطانلاری آذربایجانلیلاری آزادلیقدان واز گنجه لرلی اوچون تضییق آلتدا قویماق فیکرینده ییدیلر (انزلی ۱۳۷۸: ۱۸۳؛ کسروی: ۴۲۷). گیزلیجه فعالیت ائدن اتحاد و ترقی جمعیتی پاریس دن یایملا دیغی بیر بیانیه ده عثمانلی دۆلتی نین آذربایجانلی اشغال ائتمه سیندن اوڑ راحت سیزلیغینی بیلدیرمیشدی (کسروی: ۴۷۸). سرحدی اشغال ائدن عثمانلی اوردوسو ایچینده تصادفی اولاراق اتحادچیلارین اوست دؤزئیده ضابطلاری او جمله دن انورپاشانین عمیسی خلیل پاشا دا وار ایدی. او آذربایجان وضعیتینی ایله یاخیندان تانیش ایدی. میرزا سعید سلماسی خلیل پاشایلا سیخ علاقه ده اولان آذربایجانلی مجاهد ایدی (ملک زاده ۱۳۷۸: ۲۲۷).

سعید سلماسی (۱۳۰۶-۱۳۲۷)

باکی - تبریز - استانبول اوچگنینه فعالیت ائدن میرزا سعید سلماسی ۱۸۸۹-۵۱ آذربایجانین سلماس شهرینده آنادان اولموشدور. وارلی بیر عایله نین اوشاغی اولان "آغابالا" داها سونرا "سعید" آدینی سئچمیشدیر. گنج چاغلاریندا باکی، تفلیس، استانبول و روسیایا سفر ائتمیشدیر. بو سفرلرده آزادلیق نغمه لرینی دریندن حیسن ائتمیش و بیر اینقلابچی کیمی وطنه دؤنموشدور. ۱۹ یاشیندا رسماً اتحاد و ترقی جمعیتی نین عضو اولموشدور (توت اوغلو ۱۹۹۲: ۸۹). سعید سلماسی نین ایستگی ایله اتحادچیلارین تانیلمیش عضو عمر ناجی بگ فرانسادان سلماسا گلیمیشدیر. ناجی بگ سلماسلی ضیالیلارلا بیرلیکده سلماسین ایلك مودرن و آنا دیلینی ده تعلیم وئرن مکتبینی آچمیش مکتبیین مودورلویونو قبول ائتمیشدیر. میرزا سعیدین آذربایجانا ائتدیگی خیدمتلری اوچون بو مکتبیین آدی سلماس ضیالیلاری طرفیندن "سعیده" قویولدو. "سعیده مکتبی" سلماسدا آزادلیق و مدنیتین انکیشافیندا اؤنملی رول اوینامیشدیر. اتحاد و ترقی جمعیتی عمر ناجی نین آذربایجاندا گؤستریدیگی مثبت فعالیتلریندن بو مکتوبلا سئوینجینی بیلدیرمیشدیر:

«اوزون مکتوبونوز واصل اولدو. وئرلین حوادثلر بیزی ممنون ائتدی. ناجی بگین مدرسه یه مودور اولماسی مناسیبتیمیزین توسعونه، اوراداکی رابطه نین تقویه سینه حیذمت ائده جگینی اومید ائدریز» (توت اوغلو ۱۹۹۲: ۹۹).

میرزا سعید خان استبدادین بیر آی باشلانماسیندان سونرا استانبولدا گئتدی. استانبولدا آزادلیق هاواسی اسدیگی اوچون اوراسی آذربایجانلیلارین سیاسی فعالیتلرینه او یغون و ال وئریشلی بیر یثره چئوریلیمیشدیر. اورادا هرگون "بگ اوغلو" محله سینده سیاسی میتینگلر گنچیریلیددی. میرزا سعید ایسه بو میتینگلرده آذربایجانلیلارین نماینده سی اولاراق اشتیراک ائدیپ نطق ائدردی. او بو اجلاساردا اؤزونو

اتحاد و ترقی جمعیتی و آذربایجان مشروطیت لیدرلری آراسینداکی ایلشکیلر / توحید ملک زاده ۱۲۷

"آذربایجانلی" کیمی آپاریب "آذربایجان تورکجه" سیله دانیشاردی (دولت آبادی، ج ۳، ص ۳۸). ایران دان گلن باشقا خالقلار دا اؤز آنا دیلرینده نطق ائدریلر.

میرزا سعید فعالیتلریله اتحادچیلارین تانینمیش شخصیتلریندن "خلیل پاشا، یعقوب جمیل، مصطفی نجیب، عمرناجی" باشچیلیغی ایله توپلام ۳۰ نفر ایستانبولدان آذربایجانا گلیمک اوچون، طرابزون اورادان دا اضروما گئتدیلر. خلیل پاشا آذربایجانا داخیل اولمادان اونجه دوغو بایزیده پاشایان ائلات لیدرلرین امدکداشلیقلارینی قازانماق اوچون او طرفله گئتدی. قالانلار ایسه وانا گئتدیلر. نهایت مذاکره لردن سونرا خلیل پاشا دا آذربایجانا گندن اتحادچیلارا قاتیلیدی. بیرلیکده سلماس ماحالی مرکزی دیلمانا داخیل اولدولار (قوت ۱۹۷۲: ۵۹). دیلماندا مجاهدلر طرفیندن قارشیلاندیلار. سلماسدا سیلاحین آز اولماسینا گؤره، عمرناجی نی سیلاح و فشنگ گتیرمک اوچون تکرار وانا گؤنדרدیلر. اتحادچیلار ایکی گون سلماسدا قالدیقدان سونرا ۱۹۰۹ فوریه سونلاری استبداد و آزادلیق حدودو اولان خویا ساری حرکت ائتدیلر. خوی اهالیسی، سلماس و اتحادچیلاردان ترتیبله ن اوردونو چوخ صمیمتله قارشیلادی. بو اوردونون سرکرده لری ایلك اؤنجه خویا ییغیلان مجاهدلرله حربی مشقره مشغول اولدولار. بیر نجه گون سونرا مشروطه چیلرله استبدادچیلار آراسیندا آغیر ساواش باشلادی. باشقالا والیسی ایسه آتلیلارلا بیرلیکده بو ساواشا قاتیلدی و نهایت مشروطه چیلر غالب گلدیلر. تأسف کی گنج میرزا سعید سلماسی ۲۱ یاشیندا شهید اولدو.

سعید سلماسی نین شهادتی باکی - تبریز - استانبول اوچگنینی درین ماتمه بورودو. اونون حاقیندا اونلارجا شعر و یازی یازیلدی (ملک زاده ۱۳۷۸: ۲۵۳). اتحادچیلار طرفیندن ایستانبولون فتحی (آقشین ۱۹۸۷: ۱۳۴) ایران مشروطه چیلرینی ده تهرانی ضبط ائتمگه تحریک ائتدی و بیلیندیگی کیمی نجه آی سونرا تهران ضبط ائدی. عثمانلی مشروطه چیلری طرفیندن ایستانبول ضبطی آذربایجان مطبوعاتیندا دا عکس اولوندو.

اتحاد و ترقی جمعیتی نین آذربایجاندا چالیشان باشقا بیر عضو قارصلی آیدین پاشا و قارداشی ابراهیم پاشا ایدی. بو ایکی قارداش خوی و سلماس منطقه لرینده فعالیت ائدیردیلر. فوریه آیی خوی ساواشیندا یوز آتلی ایله اشتیراک ائتمیشلر (اردوبادی ۱۳۶۴: ۳۹). ابراهیم پاشا دها سونرا قارص بلدیة رئیسی اولدو. اونون عایله سی ایندی آنکارا و ایستانبولدا یاشاییرلار.

اتحاد و ترقی جمعیتی نین آذربایجان اوغروندا آپاردیغی سیاسی فعالیتلر

تبریز، مرکزی دؤلته باش اگمه بینجه شاه، عین الدوله نی آذربایجان والیسی اولاراق تبریزه گؤنردی. اونون تبریزده تورتدیگی جنایتلر تامام حر انسانلاری او جمله دن اتحادچیلاری دا عکس العمله مجبور ائتدی. بو جمعیت عین الدوله یه گؤنردیگی ۶ شعبان ۱۳۲۶ (۳ سپتامبر ۱۹۰۸) تاریخلی مکتوبدا اونا اعتراضلارینی بیلدیرمیش و تبریزین محاصره سیندن واز گنچمه سینی ایسته میشدیر. مکتوبون سونوندا بو چاربیجی شعر یازیلیمیشدیر:

ای ستمگر اولما راغیب میلّتین افناسینا
 پادشاهسان گنت گیلن بیگانه لر داعواسینا
 مسلّمان قانی مباح اولماز باتیرما اللرین
 اولما چوخ مغرور شاهیم محتکیر فتواسینا
 اوتوز ایل نازین چکن شهره عجب وئردین عوض
 خطه ی تبریزی دؤندر دین بلا صحراسینا
 سهل سانما ائت گیلن مظلوم قانیندان حذر
 قورخ او گؤندن غرق اولورسون سن ده قان دریاسینا
 واخت او واختدیر کیم سنین هم اولسون اقبالین نگون
 چونکو ظولمون چیخماسان بیر ذیره ی اعلا سینا
 بیز اگر فیض شهادت درک ائدک سیز سعی ائدین
 ای بیزیم ائولادیمیز مشروطه نین اجراسینا
 وئردیلر فتوا مجاهد قتلینه آل یزید
 رسمدیر تقلید ائدر هر کیمسه اؤز مؤلا سینا

عثمانلی دا رسمی اولراق مشروطیتین قبولوندان سونرا عثمانلی سفیری تبریزده استبداد مرکزی ساییلان دوه چی محله سینه گندیب اورادا انقلاب قارشیسیندا دوران اسلامیه انجمنی باشچیلارلا گؤروشور. او بو گؤروشه او انجمندن مشروطه قارشیسیندا دورمامالارینی ایسته ییر (ویجویه ۲۵۳۵: ۶۵).

تبریزین محاصره سی داوام ائدینجه سعادت انجمنی ۲۳ سپتامبر ۱۹۰۸-ده بو آغیر وضعیتین اینگیلیس و آوروپا قامو اویونا (افکار عمومیسینه) بیلدیره رک اؤز راحتسزلیغینی بیلدیردی (معاصر ۱۳۴۶: ۸۲۱). روسلار تبریزین محاصره سینا یهانه ائدیپ نهایت تبریز و آذربایجانلی اشغال ائتدیلر. اورمی و تبریزده مشروطه چیلر عثمانلی کونسولوسلارینا سیغیندیلر (کاوایانپور ۱۳۷۸: ۲۵۸؛ امیرخیزی: ۱۵۴). عثمانلیلار ایسه روسلارین عمللرینه اؤز اعتراضلارینی بیلدیردیلر (آقاوغلو: ۲۶). بیر نچه واخت سونرا عثمانلی کونسولوسونا سیغینان ستارخان و باقرخان کونسولوسو ترک ائدیپ تهرانا گئتدیلر. تهراندا اتابک پارکی حادثه سینده ستارخان یارالانیر و بیر نچه آی سونرا وفات ائدیر. اونون وفاتینا گؤره اتحادچیلار و سعادت انجمنی ایستانبولدا بیر یاس مراسیمی گئچیریر. ایستانبولون «والده» مسجیدینده گئچیریلن بو مراسیمه عثمانلی دؤلت ارکانیندان بیر چوخ آدم قاتیلدی. یاس مراسیمی نین رسمی اعلاندا ایستانبول قرئته لرینده یاییلانندی (امیرخیزی: ۵۱۸). روسلارین اشغالی داوام ائدینجه یوزلرجه آذربایجانلی مملکتی ترک ائدیپ سلماس یولویلا عثمانلی یا سیغیندی (بروان ۱۳۶۳: ۱۵۴). بو آذربایجانلیلارین طالعلری فرقلی اولدو. بیر قیسمی بالکان ساواشلارینا قاتیلیب شهید اولدولار. بیر قیسمی ده بیرینجی دونیا ساواشینا قاتیلیب "چاناق قالا" ساواشیندا شهید اولدولار و قالانی آوروپا گندیب اورادا یئنی سیاسی یول آختارماغا باشلادیلار و بیر نچه سی ده عثمانلیلارلا تکرار آذربایجانا گلیب روس اشغالچیلاری ایله مبارزه آپارماغا مشغول اولدولار.

اتحاد و ترقی جمعیتی‌نین آذربایجان اوغروندا آپاردینی مدنی فعالیتلر

عثمانلیلارین آذربایجان مشروطه انقلابینا یاردیم‌لارینین باشقا جهتی ده صنعت یولویلا خالقین مشروطه ماراغینی قازاندرماق اولموشدور. بو ایشلردن بیر، تئاتر قروپلارینین آذربایجان و تهراندا گؤندریلمه‌سی ایدی. گرچی باکی و تیفلیس‌دن گلن صنعتچی قروپلار عثمانلیلاردان داها اکتیو گؤرونوردو (رسولزاده ۱۳۷۲: ۹۸)، اما عثمانلیلار "نامیق کمال"ین «زاواللی چوجوق» و «آلدانمیش آداخلی» آدلی پیسیلرینی مکرر نمایشه قویماغا موفق اولدولار. نامیق کمال‌ین مشهور نمایشی "وطن یاخود سیلیستره" ده تهراندا لاله‌زار خیابانیندا اولان تئاترلاردا نمایشه قویولموشدو (آذین پور، ج. ۲: ۵۰). بو پیسیلر داها سونرا حسن خان ارفع آدینی آلان ح. ملکزاده تبریزی طرفیندن ترجمه ائدلمیشدیر. نامیق کمال‌ین شعرلری ده خالقین دیلینده ایدی (کسروی: ۲۱۶):

آمالیمیز، افکاریمیز اقبال وطن‌دیر
سرحدیمیزه قلعه بیزیم خاک وطن‌دیر
داعوا گونو یکسر گؤرونن قانلی کفندیر
ایرانلیلاریق جان وئربین نام آلاریق بیز
داعوادا شهادتله هامی کام آلاریق بیز

گؤرونديو کیمی بو شعرلده عثمانلیلاریق یئرینه ایرانلیلاریق یازلمیشدیر.

عثمانلیلارین آذربایجان مشروطه انقلابینا یاردیم‌لاری ایستانبولدا نمایشه قویولان تئاترلاردا داوام ائتدی^۳. "اشرف" آدلی شاعیر ده اؤز شعرلری ایله آذربایجان مشروطه انقلابینا یاردیم ائتدی. بو مجموعه ایستانبولدا چاپ اولدو. شهبه‌سیز بو کامپانیالار سعادت انجمنی و اتحاد و ترقی جمعیتی طرفیندن برپا اولموشدور.

سونوج

اتحاد و ترقی جمعیتی‌نین ۱۹۰۵-دن باشلانان آذربایجاندا اکتیو سیاستی، منطقه‌ده تورکچولوک تفکورونون آرتیشینا سبب اولدور. بو آرتیش نتیجه‌سینده آذربایجان‌ین گرچک تورک کیملیگی اورتایا قویولموشدور. بیرینجی دنیا ساواشیندا اتحادچیلارین یؤنتیمینده عثمانلی دؤلتی آذربایجاندا داخیل اولدو. بو سفر مشروطه انقلابیندا اله گلن تجروبه اولار اوچون فایدالی اولدو. چاغداش آذربایجان سیاسی تابلوسوندا آدی چوخ آز دئییلن تورکچو اتحاد اسلام تفکورو اورتایا چیخدی. اتحاد اسلامچیلارین چابالاریلا آذربایجاندا تورکجه فزئته‌لر و مکتبلر آچیلدی. ۱۹۲۵-ه قدر آذربایجانلیلارین سمپاتیسینی قازانان بو دوشونجه طرزلی آذربایجان‌ین تورک محورلی اولدوغونو قبول ائدیپ و اونون داوام ائتمه‌سینی

^۳ اعلان متنی بئله‌دیر: آذربایجان قومپانیه‌سی ایله عثمانلی درام قومپانیه‌سی طرفیندن مسامره فوق‌العاده شیمدی‌یه قدر هیچ گؤرولمه‌دیک بیر صورتده یئنکی بیر طرزده ایران انقلاب کبیری ممثل شهیر صفا بیک عصمت فخری بیک (اسناد روابط ایران و عثمانی ج. ۷، ص. ۳۴۷).

ایستهبیردی . ۱۹۲۵-ده تورک قاجار دۆلتی نین آرادان گنڈیب، پهلوی فارس سیستمی نین اورتایا رسماً گلشیله بو تفکور طرزی اورتادان قالدیریلدی. بو موضوعونو آیرینتیلی آنالیزی سونراکی مقاله لره بوراخیریق ■

قایناقلار:

- اردوبادی، محمد سعید (۱۳۶۴). *دومانلی تبریز، ۲-جی باسقی، تهران*.
- امیرخیزی، اسماعیل (۱۳۷۹). *قیام آذربایجان و ستارخان، آگاه یایینلاری، تهران*.
- انزلی، حسن (۱۳۷۸). *اورمیة در گذر زمان، اورمیة*.
- آبراهامیان، پرواند (۱۳۷۷). *ایران بین دو انقلاب، ترجمه: احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی، نی یایینلاری، تهران*.
- آذین پور (ی.ت.؟). *ادبیات نمایشی در ایران، جلد ۲، ی.ی.؟*.
- آفاری، زانت (۱۳۷۷). *انجمن های نیمه سری زنان در نهضت مشروطیت، ترجمه: دکتر جواد یوسفیان، تهران*.
- براون، ادوارد (۱۳۶۳). *نامه هایی از تبریز، ترجمه: حسن جوادی، تهران*.
- تقی زاده، سید حسن (ی.ت.؟). *تاریخ مشروطیت ایران، فردوس یایینلاری، تهران*.
- دولت آبادی، یحیی (ی.ت.؟). *حیات یحیی، ی.ی.؟*.
- رسولزاده، محمدمامین (۱۳۷۲). *گزارشهایی از انقلاب مشروطیت در ایران، ترجمه: رحیم رئیس نیا، ۱-جی باسقی، تهران*.
- ساسانی، خان ملک (۱۳۵۴). *یادبودهای سفارت استانبول، بابک یایینلاری، تهران*.
- کاویانپور، احمد (۱۳۷۸). *تاریخ اورمیة، اورمیة*.
- کسروی، احمد (ی.ت.؟). *تاریخ مشروطیت ایران*.
- معاصر، حسن (۱۳۴۶). *تاریخ استقرار مشروطیت در ایران مستخرجه از روی اسناد وزارت امور خارجه انگلستان، تهران*.
- ملک زاده دیلمقانی، توحید (۱۳۷۸). *سلماس در سیر تاریخ آذربایجان، سلماس*.
- ویجویه، حاجی محمد باقر (۲۵۳۵). *تاریخ انقلاب آذربایجان و بلوای تبریز، حاضر لایان: علی کاتبی، ۳-جو باسقی، تهران*.
- انجمن قزنته سی (۱ شعبان ۱۳۲۵ هـ.ق). سای ۱۳۱.*
- انجمن قزنته سی (ذی حجه ۱۳۲۶). سای ۳۵.*
- ناله ملت قزنته سی (۲ رمضان ۱۳۲۶ هـ.ق). سای ۱۹.*
- ناله ملت قزنته سی (۲۰ محرم ۱۳۲۷). سای: ۳۹.*

AĞAOĞLU, Ahmet (y.t.?). *İran İnkılabı*, Akşam Matbaası, İstanbul.

AKŞİN, Sina (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul.

KUT, Halil (1972). *Bitmeyen Savaş*, İstanbul.

SWIETOCHOWSKI, Tadeusz (1988). *Müslüman Cematten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı (1905-1920)*, İstanbul.

TEVETOĞLU, Fethi (1992). *Ömer Naci*, İstanbul.